

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN VE TÜRKİYE'NİN NÜFUSU

1500 – 1927

THE POPULATION OF
THE OTTOMAN EMPIRE AND TURKEY

(With a Summary in English)

Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 2
Historical Statistics Series Volume **2**

Hazırlayan Prepared by **Prof. Cem Behar**

Bu yayının 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre her hakkı Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'na aittir. Gerçek veya tüzel kişiler tarafından izinsiz çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

State Institute of Statistics, Prime Ministry reserves all the rights of this publication. Unauthorised duplication or distribution of this publication is prohibited under Law No: 5846.

ISBN 975 – 19 – 1353 – 5

Yayın No: 1877
Publication

Devlet İstatistik Enstitüsü
Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 2

Tarihi İstatistikler Dizisi Yöneticisi:
Prof. Dr. Şevket PAMUK

Tarihi İstatistikler Dizisinin amacı Türkiye'nin geçmişine ilişkin istatistiksel verileri araştırmacıların ve genel okurların kullanımına sunmaktır. Bu amaçla herbiri kendi konusunun uzmanı bir araştırmacının yönetiminde yürütülmekte olan çalışmalar ayrı ciltler halinde yayınlanacaktır.

State Institute of Statistics
Historical Statistics Series, Vol. 2

Director of Historical Statistics Series:
Professor Şevket PAMUK

The purpose of the Historical Statistics Series is to collect, edit and present statistical materials about Turkey's past for the use of researchers and general readers. The series consists of individual volumes prepared by experts who are leading authorities in their respective fields.

Daha fazla bilgi için – For further information

Devlet İstatistik Enstitüsü
Yayın Haberleşme ve Halkla İlişkiler Şb.
Necatibey Cad. No: 114
06100 ANKARA

veya – or

Devlet İstatistik Enstitüsü
Döner Sermaye İşletmesi
Necatibey Cad. No: 114
06100 ANKARA

Tel: + (312) – 418 50 27
+ (312) – 417 64 40 / 213 – 215 – 246
Fax: + (312) – 417 04 32

Tel: + (312) – 417 64 40/566 – 616
+ (312) – 425 50 08
Fax: + (312) – 417 58 86

Kapak tasarımı: Sadık KARAMUSTAFA

Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası - Ankara, Mayıs 1996 – State Institute of Statistics, Printing Division, May 1996
Döner Sermaye İşletmesi – Revolving Fund
MTB : 96 – 607 – 350 Adet – Number

Ö N S Ö Z

Günümüz ve geleceğimizi iyi tasarlamak ve hedeflere ulaşmak geçmişimizi bilim, kültür ve uygarlık boyutunda iyi tanımak ve değerlendirmekle mümkündür.

İstatistik kelime kökeni olarak Latince “devlet” ve “durum” anlamını taşıyan “status”dan gelmektedir. İstatistik devletin çeşitli göstergelere göre durumunu saptamak üzere derlenen kimi sayısal veriler biçiminde anlam kazanmıştır.

Dünyada istatistik XVII. Yüzyıla kadar dar amaçlı yalnız bilgi toplamaya yönelik yapılmış, bu yüzyıldan sonra devletin veri talebini karşılamak amacı ile nüfus, ölüm, doğum ve göçe yönelik bilgiler derlenmiş ve matematikçiler tarafından istatistik teorisi geliştirilmeye başlanmıştır.

Günümüzde istatistik olgusu toplumun tüm kesimlerinin talebi doğrultusunda bilgilerinin derlenmesi, değerlendirilmesi, analiz edilerek yorumlanması ve kullanıcıya sunulması olarak ele alınmaktadır. DİE çeşitli ekonomik ve toplumsal politikaların izlenip, değerlendirilmesine olanak sağlayan bir istatistiki bilgi altyapısı oluşturmaya çalışmaktadır.

Geçtiğimiz 20 yıl içerisinde veri toplama ve analiz yöntemlerinde ve bilgi sistemi oluşturmaya yönelik çok önemli aşamalar kaydedilmiştir. Diğer taraftan geçmişe yönelik verilerin günümüze taşınmasında ciddi zorluklar söz konusudur. Bilim adamlarımız bu noktada özverili çalışmaları ile bu zorluğu gidermede önemli atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Enstitünün kararı ile bilim adamlarımız tarafından “Tarihi İstatistikler Dizisi” olarak ele alınan tarihi istatistiklerin sistematik biçimde yayımlanması toplumumuzun temel yapısını, birikimini ve geleceğe yönelik potansiyelini oluşturma anlamında önem taşımaktadır.

Hedefimiz olan toplumsal, ekonomik ve kültürel atılım çerçevesinde, geçmişimizin geleceğimizi kurma amacına yönelik değerlendirilmesi olgusunu taşıyan tarihi istatistik verilerin güncel yapıda sunumu, analizi, değerlendirilmesi ve yorumuna yönelik çalışmaların başlatılmasına katkılarından dolayı Sayın Büyükelçi Prof. Dr. Orhan GÜVENEN’e, Proje Yönetmeni Sayın Prof. Dr. Şevket PAMUK’a, yayını hazırlayan Sayın Prof. Dr. Cem BEHAR’a, değerli hocamız Sayın Prof. Dr. Halil İNALCIK’a ve projeye katkıda bulunan ve yayının hazırlanmasında emeği geçen Enstitüsü mensuplarına teşekkürlerimi iletirim.

Prof. Dr. Mehmet KAYTAZ
Başkan
Devlet İstatistik Enstitüsü

İÇİNDEKİLER**TABLE OF CONTENTS**

	<u>Sayfa</u>		<u>Page</u>
Önsöz	III	Preface	III
Sunuş (Prof. Dr. Orhan Güvenen)	VII	Introduction (Professor Orhan Güvenen)	VII
Tarihi İstatistikler Dizisi Başlarken (Prof. Dr. Halil İnalçık)	IX	As the Historical Statistics Series Begins (Professor Halil İnalçık)	IX
Tarihi İstatistikler Dizisi İçin Sunuş (Prof. Dr. Şevket Pamuk)	XIII	Introduction to the Historical Statistics Series (Professor Şevket Pamuk)	XIII
Önsöz	XVII	Preface	XVII
İngilizce özet	XXIII	Summary in English	XXIII
Tablo Listesi	XXV	List of Tables	XXV
Harita Osmanlı Vilayetleri	XXXI	Map Ottoman Vilayets	XXXI
Bölüm I 16. ve 17. Yüzyıl: Osmanlı'nın Başlangıcı ve Klasik Dönem	1	Chapter I The Sixteenth and Seventeenth: The Beginning of the Ottoman Empire and the Classical Age	1
Bölüm II 19. Yüzyıl: Sayımlar Dönemi	19	Chapter II The Nineteenth Century: The Age of the Censuses	19
Bölüm III Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçerken	59	Chapter III From Empire to Republic	59
Bölüm IV İstanbul	67	Chapter IV Istanbul	67
Seçilmiş Kaynakça	85	Selected Bibliography	85
Dizin	99	Index	99

SUNUŞ

*“Sorsan günlere adımın
Ne olduğunu bilmezler.
Ve bilmezler yerim yurdum neresi?”*

*Anadolu Selçukluları
XII. YY.
– Anonim –*

Sözlerin dünyası insanlara binlerce yıl bilgi ve duygu taşıdı. Sayıların dünyasını algılamakta zorlanıyoruz. Sayılar, matematik anlamda kaotik, karmaşık ve belirsizliğin yüksek olduğu yapılarda sözlerin tamamlayıcısı oldu hep. Sözlerin dünyasını sayıların dünyası ile tamamladığımızda bilim de, evren de, insanın öyküsü de kendi göreceliklerinde daha tutarlı bir algılamayı ve anlatımı getirirler.

İstatistik, uygulaması bilgi mühendisliği olan bir temel bilimdir ve istatistik üretmek karanlığa ışık götürmek kadar onurlu bir görevdir. Zaman ve mekan dinamiğinde tarihler, büyük olasılıkla, yeniden yazılacak ve çok farklı boyutlar, değerlendirmeler olacaktır. Olayların tarihinden zihniyetlerin tarihine ve çoğulcu bir zaman, mekan, insan dinamiği, yorumlamasına yönelmek, kültür ve uygarlıkların değerlendirilmesinde farklı boyutlar getirecektir. Tarihi istatistiklerin en büyük katkısı, geçmişi daha iyi anlamaya çalışırken, bugünü daha sağlıklı yorumlamak, geleceği daha az hatalı düşünmek ve bilinç uygarlığına getireceği katma değer olacaktır.

Bu düşünce ve hasretle, Devlet İstatistik Enstitüsü çalışmalarının 1988 yılında, öncelik taşıyan üç projesi: üç aylık milli gelir hesapları, çevre istatistikleri, uzun zaman serileri ve tarihi istatistikler olmuştur. Uzun zaman serileri ve tarihi istatistikler projesinin ilk ürünü Cumhuriyet dönemini kapsayan ve 400 sayfayı aşan “İstatistik Göstergeler: 1923–1990” yayınının matbu ve elektronik ortamda kullanıma sunulmasıyla gerçekleşti. Bu çalışma, her yıl güncelleştirilerek ve yeni seriler eklenerek matbu ve elektronik ortamda yayınlanmaktadır. 20. yüzyıl Türkiye İstatistikleri ile başlayan bu çalışmaların devamı 19. yüzyıl ve diğer yüzyılları kapsayan istatistik ve nicel bilgi teşkil eden araştırmaların yayınlanması şeklinde tasarlanmıştır.

Türkiye’de kayıt sistemleri ve istatistik önemli bir yer tutar; Kuzey Hindistan’da, İran’da, Selçuk döneminde, Osmanlı imparatorluğunda kayıt sistemlerinin, özellikle nüfus ve ziraatta oluşturulduğunu ve büyük önem taşıdığını biliyoruz. Osmanlı “Nüfus

ve Arazi Tahrir Defterleri” çok değerli kayıt ve bilgiler vermektedir. Macaristan’ın ya da Musul’un küçük bir köyünde kaç hane olduğu, ne kadar toprakta ne ekildiği, gelirin ve ülkemiz arşivlerinde mevcut bu defterlerden öğreniyoruz. DİE’nin bu kapsamda da yapılacak araştırmalara ve yayınlanmalarına göstereceği katkı büyük bir hizmet olacaktır.

Devlet İstatistik Enstitüsü’nün zaman dinamiğinde atası olan “Defterhane” 1389’da kurulmuştur. Bu nedenle Enstitü girişinde, “Devlet İstatistik Enstitüsü Kuruluş Tarihi 1926”, “Defterhane Kuruluş Tarihi: 1389” yazılıdır. Mustafa Kemal’in armağanı ve emaneti olan Devlet İstatistik Enstitüsü mensubu olmaktan ve onun zaman içinde kaynağı olan Defterhane’nin mensubu olmaktan onur duyduk hep. DİE “Harzemli Bilgisayar Merkezi”, “Piri Reis Coğrafi Bilgi Sistemi Merkezi”, “Uluğ Bey Bilgi Sistemleri Merkezi” adlarının kaynağı bu düşünce, bilgi ve tarih bilinci hasretidir.

Devlet İstatistik Enstitüsü Tarihi İstatistikler Dizisi kapsamında, ilk aşamada, yayınlanması öngörülen çalışmalar şunlardır:

Proje No. 1

“19. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri”

Yöneten: Prof. Dr. Şevket PAMUK

Proje No. 2

“Osmanlı Nüfus İstatistikleri, 1500–1914”

Yöneten: Prof. Dr. Cem BEHAR

Proje No. 3

“19. Yüzyıl Osmanlı Maliye İstatistikleri”

Yöneten: Prof. Dr. Yavuz CEZAR

Proje No. 4

“19. Yüzyıl Osmanlı Tarım İstatistikleri”

Yöneten: Prof. Dr. Tevfik GÜRAN

Proje No. 5

“İstanbul’da Fiyatlar ve Ücretler, 1453–1914”

Yöneten: Prof. Dr. Şevket PAMUK

Çok değerli tavsiyeleriyle çalışmalarımıza güç veren, hocamız Sayın Prof. Dr. Halil İNALCIK’a, lütfedip Tarihi İstatistikler Dizisi Yöneticiliğini kabul eden ve tüm çalışmada büyük emeği geçen Sayın Prof. Dr. Şevket PAMUK’a, araştırmalarıyla projeye katılan Sayın Prof. Dr. Cem BEHAR, Sayın Prof. Dr. Yavuz CEZAR, Sayın Prof. Dr. Tevfik GÜRAN’a, bu araştırmaların devamında değerli desteğini esirgemeyen DİE Başkanı Sayın Prof. Dr. Mehmet KAYTAZ’a, Araştırma, Tetkik ve İstatistik Teknikleri Daire Başkanı Sayın Sühendan EKNİ’ye, Etüd ve Analiz Şubesi Müdürü Sayın Serpil AYDEMİR’e, şube elemanlarından Sayın Şule SÖZER’e ve emeği geçen tüm Devlet İstatistik Enstitüsü mensuplarına saygıyla minnet duygularımı iletmek isterim.

Prof. Dr. Orhan GÜVENEN

TARİHİ İSTATİSTİKLER DİZİSİ BAŞLARKEN

İnsan hayatı gibi milletlerin hayatı da bir deneyimler birikimidir. Bir toplumun temel yapısını ve gelişme potansiyelini bu birikim belirler. Bir milletin nesnel varlığı, yani üzerinde yaşadığı belli toprak parçası, nüfusu ve etnik yapısı, belli bir tarih süreci içinde meydana gelmiştir. Çevrenin toplum üzerinde ve toplumun çevre üzerinde etkileri bakımından her toplum belli bir yapı ve belli gelişme eğilimleri kazanır. Bu tarihi maddi koşullarla birlikte bir milletin kültür yapısı da bir tarihi sürecin ürünüdür. Yani bir milletin paylaştığı inanç sistemi, ortak davranış biçimleri onun nereye yöneleceğini belirler. Keza her toplum, sürekli değişim içindedir, fakat genel değişim içinde değişmeyen, direnç gösteren, yavaş değişen belli biçimde yapılar ve kalıplar vardır. Değişimi bilinçle yönlendirmek isteyen dinamik toplumlarda geçmişteki bütün bu faktörleri, kalıp ve yapıları, rakama dönüştürülen objektif ölçülerle saptamak hayati önem taşır.

Meselâ Anadolu'daki patriyarkal-patrilinial (ataerkil), toplum yapısı Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatle izlediği aile tarımına dayanan çift hane sistemi dediğimiz belli bir tarım sisteminin sonucudur. Bugün Türkiye'de insan ve toprak ilişkilerindeki yönlendirme politikalarında, bu sistemin özellikleri hakkıyla bilindiği zaman isabetli kararlar alınabilir. Kısaca söylemek gerekirse, bugün tarih ilmi, toplum hayatını bir bütün olarak ele almakta ve toplum hayatıyla ilgili incelemeler üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bugünü anlamak, tarihi süreci anlamakla mümkündür. Bu sadece ilmi merak konusu olarak anlaşılmamalıdır. Toplumumuzun ilerleme politikalarında bu bilginin pragmatik bakımdan önemi açıktır. Bilinmeyene erişebilmenin en emin yolu bilinenden hareket etmektir, bu da tarihin ve istatistik ilminin birlikte incelenmesiyle mümkündür. Doğal olarak sorun, Türk toplumunun geçmişi üzerinde rakamlara dayanan açık ve objektif bir bilgiye varmanın olasılık derecesidir.

Gerçekte, Osmanlılar geniş bölgelere yayılmış imparatorluklarını sıkı bir merkezi idare ve kontrol altında tutabilmek için oldukça karmaşık sayım usulleri geliştirmişlerdir. Her görevlinin görev yaptığı yeri, maaşını ve görevini saptamak ve değişiklikleri izlemek için merkez arşivlerinde saklanan ayrıntılı listeler ve defterler düzenlemişlerdir. Binlerce tımarlının durumunu saptayan **Mücmel Defter-i Hakani** denilen defterler bu sistemin en belirgin bir örneğidir. Öbür yandan kırsal bölümde, vergi yükümlüleri için de **Mufassal Defter-i Hakani**'ler meydana getirilmiştir. Bu defterlerde her vergi yükümlüsünün tasarrufu altındaki toprak miktarını saptayan ve çeşitli vergi oranlarını belirleyen bilgiler sistematik bir biçimde verilmiştir. Mufassal defterler aynı dönemde Avrupa'da ve Çin'de vergi ve askerlik için düzenlenen istatistik listelerinden bazı bakımlardan daha ileri ve ayrıntılıdır. Bugün arşivlerimizde sayısı

üçbine yaklaşan **sancak mufassal** defterleri nüfus ve ekonomi bakımından en ayrıntılı, güvenilir kaynaklarımızdır. Bize kadar erişebilen en eski örnekleri 15. yüzyıl ortalarına kadar inmektedir. Bununla birlikte, bu çeşit defterlerin 14. yüzyıl sonlarında Yıldırım Beyazid (1389-1402) döneminde düzenlendiğine dair belgesel kanıtlar vardır. Bu defterleri meydana getirmek için her sancakta yerinde sayımlar yapılmakta idi. Her sancak için atanan bir **yazıcı** veya **emin**, yerinde doğrudan doğruya vergi yükümlülerini ve görevlileri, eski defterler ve yerel belgelere göre teker teker denetler, sonra bu verileri yanındaki katip belli bir sistem içinde defter haline getirirdi. Sayımdan kaçmaları önlemek, vergi miktarını en sağlıklı biçimde saptamak için belli yöntemler izlenmekteydi; örneğin, bir ürünün yıllık miktarını belirlemek için üç yılın ortalaması alınırdı. Köylünün sayımdan kaçmasına sebep olan sipahinin tımarı elinden alınırdı. Böylece en kapsamlı ve güvenilir sonuçlara varmaya çalışılırdı ki, bu **kapsamlılık** ve **doğruluk** prensipleri bugün de istatistik ilminin temel prensipleridir. Ancak bu sayımları, gerçek anlamda bugünkü istatistiklerle özdeş saymak yanlıştır. Çünkü o dönemlerde, dünyanın öbür bölgelerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu gibi sayımlar belli amaçla, özellikle vergileme amacı ile yapılırdı. Bununla beraber, bu tarihi sayımlardan bugünkü istatistik verilerine en yakın sonuçlar elde etmek için bazı yöntemleri uygulamak olasıdır.

Osmanlı sayım defterlerinde en önemli problemlerden biri şudur: Burada, genellikle, **kişi** yerine **hane**, yani geniş aile birimi esas tutulur. **Tahrir defterlerinde** vergi yükümlüsü esas olarak **hanedir**. Vergi yükümlüsü olarak evlenmemiş erkekler ve dul kadınlar da sayım içine alınır. Modern demografi biliminin metodları kullanılarak bu sayımlardan gerçek nüfusu hesaplama girişimleri yapılmıştır. Yine nüfus için **cizye defterleri** önemlidir; fakat burada da yalnız belli yaşa erişmiş erkekler listeye alınmıştır; kadınlar, çocuklar, hiç kazancı olmayan yaşlılar ve özel vergi bağışıklığı olanlar sayıma alınmamıştır. Nüfus için olduğu gibi, ekonomik veriler için de özellikle **mufassal tahrir defterleri** son derece önemli kaynaklardır.

Ticari trafik ve öteki veriler söz konusu olduğunda, özellikle **gümrük ruznamçe defterleri**, en ayrıntılı istatistik kaynaklarımız arasındadır. Bu defterlerde gümrüğe tabi eşyayı getiren gemi kaptanları, tüccarlar, getirdikleri malların menşei, miktar ve değerleri kayıtlıdır. En altta, alınan gümrük miktarı belirtilir. Kuşkusuz, kaçakçılığın geniş boyutlara eriştiği o dönemler için bu istatistik verilerinin de hayli noksan olduğu meydandadır. Dükkanlardan alınan ihtisab resmini saptamak için şehir ve kasabalarda yapılan dükkan sayımları da ekonomi tarihi için kapsamlı ve önemli kaynaklarımız arasındadır. Böylece mesela, İstanbul ve Bağdat'ta her esnafın dükkan sayısını oldukça doğru biçimde bilmekteyiz. Osmanlı bürokrasisi zaman zaman belli bir idari ihtiyacı karşılamak için özel sayımlar da yapmıştır. Mesela, 1640 tarihinde akçadaki enflasyon ve aşırı fiyat artışları karşısında, pazardaki bütün malları kalite ve ölçülerıyla fiyatlandıran **narh defteri** çok önemli bir ekonomik belgedir. Bu arada çok önemli başka bir dizi, **Temettüat defterleri** istatistik araştırmaları için olağanüstü bir önem taşımaktadır. Sayısı onbinleri aşan bu defterler, Tanzimat sonrası dönemde imparatorluğun büyük bir bölümünde vergi matrahı olarak köylünün elindeki bütün malların sayımını içermektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü olağanüstü bir önem taşıyan bu tarihi verilerin sistematik biçimde yayınlanmasını ele almakla, yalnız sosyal-ekonomik tarihimiz

zerinde birinci elden kaynak malzemesini ilmin hizmetine sunmakla kalmamakta, aynı zamanda bu verileri bugünkü istatistik verileri ile karşılaştırarak Türk toplumunun uzun bir süreç için gelişim çizgisini araştırma imkanını sağlamaktadır.

Enstitü eski Başkanı ve değerli bilim adamı Prof. Dr. Orhan GÜVENEN'i bu önemli etkinlik alanını açtığı için içtenlikle tebrik etmek devimizdir. Enstitünün şimdiki Başkanı değerli iktisatçı Prof. Dr. Mehmet KAYTAZ da destekleriyle çalışmaların devamını ve gelişmesini sağlamıştır. Tarihi İstatistikler Dizisi'nin yöneticiliğine değerli iktisat tarihçisi Prof. Dr. şevket PAMUK'un seçilmiş olmasının bu etkinliğin başarıya ulaşması için bir garanti sayılması gerektiğini de özellikle belirtmek isterim.

Prof. Dr. Halil İNALCIK

TARİHİ İSTATİSTİKLER DİZİSİ İÇİN SUNUŞ

Yapısal Dönüşümler ve Tarihi İstatistikler

Türkiye içinde bulunduğumuz yüzyılda çok hızlı demografik, iktisadi ve toplumsal gelişmelere sahne olmuştur. Bir kaç temel gösterge ile örnekleyecek olursak, ülke nüfusu 1920'lerin ortalarında yaklaşık 13 milyondan 1994 yılında 60 milyona ulaşmıştır. Nüfus artışları yüzyılın ikinci yarısında hızlı bir iç göç ve kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Kentli nüfusun toplam içindeki payı yüzde 20'lerden yüzde 60'lara çıkmıştır. Son yıllarda nüfusun artış oranı ve özellikle de doğurganlık oranında görülen düşüşler, Türkiye'nin demografik geçiş sürecini de yine hızlı bir biçimde yaşadığını göstermektedir.

Türkiye ekonomisi de yüzyıl boyunca kırsal alanlarda tarımın ağır bastığı yapılardan kentlerde sanayi ve hizmetlerin öne geçtiği yapılara geçişi yaşamış, tarımın ekonomi içindeki payı yüzyılın başlarında yüzde 50'lerden 1990'larda yüzde 15'e kadar gerilemiştir. 1930'ların Dünya Bunalımı koşullarında devlet desteğiyle başlayan ve 1960'larda karma ekonomi çerçevesinde yeni bir hamle yapan sanayileşme süreci, iktisadi büyümeyi hızlandırmış, ancak hızla artan kentli nüfusa yeterli istihdam olanaklarını yaratamamıştır.

Türkiye'nin dünya ekonomisi içindeki yeri de yüzyıl boyunca önemli değişiklikler göstermiştir. Yüzyılın başlarında serbest ticaret koşullarında tarımsal mallar ihraç eden ve mamul mallar ithal eden ekonomi modeli, 1930'lardan itibaren yerini iç pazara yönelik sanayileşme stratejisine terk etmiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda sanayi üretimi hızla artarken, Türkiye bu üretim kapasitesini dış pazarlara yöneltmekte gecikmiştir. 1980'lerden itibaren sanayi ürünleri ihracatı ön plana çıkarken, Avrupa'dan Orta Doğu, Karadeniz Bölgesi ve Orta Asya'ya kadar bölgesel pazarlarla daha fazla bütünleşme hedeflenmektedir. Türkiye 21. yüzyıla işte bu hızlı dönüşümlerin derin sancılarıyla ve iktisadi, toplumsal, siyasal istikrar arayışları içinde girmektedir.

Demografik ve iktisadi dönüşümler toplumsal yapılarda da önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Yüzyılın başında nüfusun yüzde 80'inin kırlarda yaşadığı, tarım ağırlıklı bir toplumdur, bugünün farklılaşmış ve uzmanlaşmış yapılarına geçiş süreci, toplumsal ve siyasal yapılarda da önemli değişikliklere yol açmıştır. Devletin içeriğinden toplumsal yapılara, eğitimden sağlık hizmetlerine, sosyal güvenlik, kültürel etkinliklere kadar pek çok alanda hem nitel hem de nicel olarak önemli gelişmeler, çeşitlilikler ve zenginlikler görülmektedir. Bu gelişmelerin önemli bir bölümünü istatistiksel diziler aracılığıyla izlemek ve ölçmek mümkündür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1926'da kurulan Devlet İstatistik Enstitüsü, o tarihten bu yana sözünü ettiğimiz dönüşümleri daha iyi anlayabilmek amacıyla daha nitelikli ve daha geniş kapsamlı istatistiksel verilerin toplanmasına büyük önem vermiştir. Bir nesil öncesiyle karşılaştırıldığında bugün nüfus, tarım, işgücü, ekonomi gibi temel konuların yanısıra eğitim, sağlık, kültür, çevre, adalet, sosyal güvenlik, enerji ve turizm gibi çok çeşitli alanlarda toplanan ve yayınlanan istatistikler kapsam, çeşitlilik ve güvenilirlik bakımından önemli gelişmeler göstermiştir.

Buna karşılık, Cumhuriyetin erken dönemlerine ve özellikle de Cumhuriyet Türkiye'si'nin devraldığı demografik, iktisadi ve toplumsal yapılara ilişkin bilgilerimiz ve istatistiksel veri tabanımız son derece sınırlı kalmaktadır. Bu konularda yayınlanmış verilerin de çeşitli sorunları bulunmaktadır. Bugün araştırmacılar ve genel okurlar bu tarihi verileri kapsamlarını ve sakıncalarını yeterince anlayamadan ve değerlendiremeden kullanmak durumundadırlar. Bu nedenle de özellikle Cumhuriyet'in erken dönemlerine ve 20. yüzyıl öncesine ilişkin değerlendirme ve yorumlarımız eksik ve yetersiz kalmaktadır.

Oysa toplumun ve ekonominin zaman ve mekan içinde sürekliliği vardır. Dünyâ yapılar bugünküleri belirlemektedir. Günümüze ışık tutabilmek, 19. yüzyılın ve hatta daha öncesinin yapılarını daha iyi anlayabilmek ve onları daha geniş bir çerçevede tartışabilmekle mümkün olacaktır. Cumhuriyet döneminin devraldığı mirası daha serinkanlı olarak değerlendirebilmek için, 19. yüzyılda Tanzimatla başlatılan reform dalgalarının sonuçlarını ve ulaştığı noktayı, ekonomide, toplumda ve devlet yapısında ortaya çıkan gelişmeleri, nicel ve nitel olarak daha iyi ölçebilmek ve anlayabilmek gerekmektedir.

Böylece hem tarihi süreklilikler hem de kırılma ya da dönüm noktaları daha sağlıklı bir biçimde yorumlanabilecektir. Ayrıca Türkiye'nin uzun dönemli gelişme çizgisini başka ülkelerle birlikte karşılaştırmalı bir çerçevede incelemek mümkün olacaktır.

Tarihi istatistiklerin derlenerek yayınlanması ve böylece hem günümüzün dönüşümlerinin daha iyi anlaşılabilmesi hem de uluslararası karşılaştırmalı çalışmalara zemin hazırlanması yalnızca Türkiye'ye özgü bir gereksinim değildir. Özellikle son otuz yıl içinde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'dan Latin Amerika ve Asya'ya kadar pek çok ülkede, hem resmi istatistik kurumlarının hem de özel araştırmacıların girişimleri sonucu, tarihi istatistikler derlenerek yayınlanmaya başlamıştır.

Bu yayınlar Amerika Birleşik Devletleri'nde, Kanada'da, Avrupa'nın ve Latin Amerika'nın çeşitli ülkelerinde resmi istatistik kurumlarının yayınladıkları çalışmalarla başlamıştır. Daha sonra, 1960'lardan itibaren, İngiliz tarihçi B.R. Mitchell'in önce İngiltere, daha sonra Avrupa ve nihayet Afrika ve Asya ülkelerinin tarihi istatistikleri üzerine yayımlandığı ciltler, bilim dünyasında büyük yankılar uyandırmış ve karşılaştırmalı tarihi çalışmalar için çok önemli bir olanak yaratmıştır.

Türkiye'de de tarihi istatistiklerin derlenmesine yönelik uzun dönemli çalışmaların başlatılması, hem günümüzdeki hem de yakın geçmişteki gelişmeleri anlamaya çalışan bilimsel çabalara yeni bir soluk kazandıracaktır. Kaldı ki, 20. yüzyıl

öncesinde çeşitli konularda veri dizilerinin oluşturulması ve saklanması sürecinde Osmanlı devletinin çok istisnai bir yeri vardır. Yüzyıllar boyu geniş bir coğrafyayı yöneten merkeziyetçi Osmanlı bürokrasisinin, 16. yüzyıldan ve hatta daha öncesinden başlayarak kayıt tutmaya ve saymaya büyük önem verdiği bilinmektedir. Toplanan verilerin bir bölümünü bugün Osmanlı arşivlerinden sağlamak mümkündür. Ayrıca, 19. yüzyılda yapılan sayımların ve derlenen istatistiklerin bir bölümü de eski harflerle yayınlanmış olarak çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Bu verilerin gözden geçirildikten sonra Osmanlı uzmanları dışındaki araştırmacıların kullanımına sunulması büyük yararlar sağlayacaktır.

İşte bu nedenlerle Devlet İstatistik Enstitüsü, “Tarihi İstatistikler Dizisi” adı altında yeni bir yayın dizisi başlatarak, yakın geçmişimize ilişkin istatistiksel verileri araştırmacıların ve genel okurların kullanımına sunmaya karar vermiştir.

Dizinin ilk aşamasında Cumhuriyet Türkiye’si’nin devraldığı toplumsal ve iktisadi yapılarla ilişkin istatistiksel tablonun daha ayrıntılı ve daha yeterli bir biçimde ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu amaçla 19. yüzyıldaki toplumsal ve iktisadi tablonun en önemli temel taşlarını oluşturan nüfus, tarım, maliye ve dış ticaret istatistikleri, hem genel okurların hem de araştırmacıların yararlanabilecekleri biçimde derlenmektedir. Herbiri kendi konusunun uzmanı bir araştırmacının yönetiminde ve disiplinlerarası bir yaklaşımla yürütülmekte olan bu çalışmalar, ayrı ciltler halinde yayınlanacaktır.

Tarihi Verilerin Sorunları

Tarihi dizilerin toplanmış ve hatta resmi kurumlar tarafından yayınlanmış olması, ne yazık ki, bu verilerin kolaylıkla ve güvenle kullanılabilecekleri anlamına gelmiyor. B.R. Mitchell’in ısrarla vurguladığı gibi, devletlerin 20. yüzyıl öncesinde topladıkları veriler, çağdaş anlayış ve yöntemlerle değil, esas olarak vergi toplama ve askere alma amaçlarıyla toplanmaktaydı. Bu dar yaklaşım, hem toplanan verilerin kapsamını hem de veri toplama tekniklerini kaçınılmaz olarak etkilemiştir.

Ayrıca, 20. yüzyıl öncesinde teknolojik ve idari etkinliğin çok sınırlı olduğunu, devletlerin veri toplama sürecinde büyük sorunlarla ve yetersizliklerle karşı karşıya kaldıklarını da hatırlamak gerekmektedir. Bunların yanısıra, siyasal kaygılar da, 20. yüzyıl öncesinde yayınlanan resmi istatistikleri etkileyebilmekte, bunların güvenilirliklerine gölge düşürebilmekteydi. Sınırlı amaçlar ve yetersiz tekniklerle toplanan bu verileri çağdaş anlamda istatistikler olarak kabul etmek mümkün değildir.

Osmanlı devletinin topladığı ve yayınladığı istatistiksel dizilerin, bu eğilimlerin dışında kaldığını söyleyebilmek zordur. Nitekim, son yıllarda yayınlanan pek çok araştırma ve monografıta nüfus sayımlarından bütçelere, tarımsal üretim verilerinden dış ticaret ve eğitime kadar elimizdeki Osmanlı verilerinin çeşitli sorunları, eksikleri ve sakıncaları ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Osmanlı verilerini kullanırken ortaya çıkan bir diğer sorun da hem ülke sınırlarının hem de ülke içindeki idari bölümlerin Cumhuriyet dönemindeki sınırlara göre önemli farklılıklar göstermesidir. Bu sorunlar Osmanlı verileriyle Cumhuriyet verilerini biraraya getirerek basit diziler oluşturmanın zorluklarına işaret etmektedir.

Çağdaş amaçlarla ve tekniklerle derlenen istatistiklerle karşılaştırıldığında, eldeki tarihi verilerin yetersiz kaldığı görülmektedir. Öte yandan, hatalı ve sorunlu verilerin bir kez yayınlandıktan sonra zaman içinde nasıl kalıcılık kazandıkları ve daha sonra tamiri çok zor ve hatta imkansız bazı yanlışlıklara yol açabildikleri de bilinmektedir. Bu durumda eldeki tarihi malzemeyi eleştirel bir süzgeçten geçirmeden yayınlamak, kabul edilebilir bir yaklaşım olmayacaktır.

Bu nedenle, “Tarihi İstatistikler Dizisi” çerçevesinde yayınlanacak çalışmalarda, eldeki verileri basit diziler halinde sunmak yerine, daha zor ancak bilimsel açıdan daha sağlıklı görülen bir yöntem kullanmaya karar verildi. Eldeki tarihi malzemeye mümkün olduğu kadar eleştirel yaklaşarak, bu malzeme, kendi iç tutarsızlıkları mümkün olduğu ölçüde ayıklandıktan sonra, verilerin kapsamları, toplanma yöntemleri, sorunları ve güvenilirlik dereceleri tartışılarak yayınlanacaktır.

Diziyi yürüten uzmanlar olarak hedefimiz, eldeki tarihi malzemeyi dikkatle süzgeçten geçirdikten sonra, çağdaş anlayışa en yakın ve çağdaş istatistiklerle karşılaştırılabilecek diziler oluşturmaktır. Ancak, göstereceğimiz tüm titizlik ve özene karşın, daha farklı amaçlarla ve anlayışlarla toplanan bu verileri, yüzyılımızın çağdaş anlayış ve yöntemleriyle derlenen dizileriyle karşılaştırmak ve onlarla birlikte kullanabilmek kolay olmayacaktır. Bu nedenle, sunduğumuz tarihi verileri kullanacak araştırmacıların, uzun dönemli karşılaştırmalar yaparken, iki tür veri arasındaki amaç, kapsam ve teknik farklarını dikkate almaları gerekecektir.

Yayınlanan verilerin bu konulardaki nicel malzemeyi tüketmediğini de özellikle belirtelim. Bu ciltlerdeki malzemenin ötesine geçerek daha farklı veya daha ayrıntılı diziler oluşturmak mümkündür. Örneğin; daha küçük idari birimler düzeyinde verilere ulaşmak isteyen araştırmacılar, yayınlanmamış arşiv malzemelerini veya eski harflerle yayınlanmış çalışmaları kullanabileceklerdir. Daha ayrıntılı çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılar için, her cildin sonunda bir kaynakça yer almaktadır.

Devlet İstatistik Enstitüsü eski Başkanı Prof. Dr. Orhan GÜVENEN bu dizinin en erken aşamalarından itibaren bizleri cesaretlendirdi ve destekledi. Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Mehmet KAYTAZ da yardımlarını esirgemeyerek dizinin devamını sağladı. 1994 yılının Nisan ayında Devlet İstatistik Enstitüsü’nde düzenlenen Tarihi İstatistikler Semineri’ne katılan Prof. Dr. Tuncer BULUTAY, Mehmet GENÇ, Prof. Dr. Halil İNALCIK, Prof. Dr. İlber ORTAYLI, Prof. Dr. Halil SAHİLLİOĞLU, Prof. Dr. Yalçın TUNCER ile DİE çalışanları değerli görüş ve eleştirileriyle bu diziye önemli katkılarda bulundular. Bu sunuşun yazılışı sırasında, Tarihi İstatistikler Dizisi için ayrı ayrı ciltler hazırlamakta olan çalışma arkadaşlarım Prof. Dr. Cem BEHAR, Prof. Dr. Yavuz CEZAR ve Prof. Dr. Tevfik GÜRAN’ın görüşlerinden de yararlandım. Kendilerine teşekkür ederim.

“Tarihi İstatistikler Dizisi” çerçevesinde yayınlanan/yayınlanacak ciltlerin bugünkü Türkiye’nin yapılarının ve dönüşümlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağını umuyor, tüm okurlara ve araştırmacılara yararlı olmasını diliyoruz.

Prof. Dr. Şevket PAMUK
Tarihi İstatistikler Dizisi
Yöneticisi

Ö N S Ö Z

Bu çalışmanın amacı, onaltıncı yüzyıldan Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun ve özellikle bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde kalan bölümünün gelişimini, hacmini, evrimini ve mümkün olduğunca bazı demografik özelliklerini belgelemeye çalışmaktır. Bu arada İmparatorluk başkenti İstanbul'un nüfusuna özel bir önem verilmektedir.

Nihai amaç mümkün olduğunca çok sayıda tutarlı demografik veri ve tahmini biraraya getirmektir. Bunları homojenleştirerek, sosyal bilim araştırmacılarının kullanımına sunulacak anlamlı zaman serileri oluşturmaya çalışacağız. Bu zaman serilerinin Cumhuriyet dönemi nüfus sayımları sonuçlarına bağlanmasına da özen gösterilecektir.

Mevcut veri, rakam ve nüfus tahminlerini tartışmak bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Başka ülke ya da dönemlerle karşılaştırmalara zemin hazırlamak ya da doğrudan tarihsel yorum ve analizler yapmak da amacımız değildir. Nüfus hareketlerinin ve değişimlerinin sebep ve sonuçlarına ilişkin tarihsel ve sosyal yorumlar ve değerlendirmeler de amacımızı aşmakta ve tamamen konumuz dışında kalmaktadır. Kaldı ki, Osmanlı dönemi için hangi nüfus tahmininin ne önçüde ve niçin “doğru” ya da “yanlış” olduğu türünden kesin yargıların, Osmanlı tarihsel demografi araştırmalarının bugünkü durumu gözönüne alındığında, pek sağlıklı olamayacağı kanısındayız. Verilerin derlenmesi, mevcut verilerin uzun süreli ve nisbeten homojen zaman serileri haline getirilmesi, mümkün olduğunca “güvenilir” rakamların bir araya getirilip tutarlı bir şekilde sunulabilmesini daha gerçekçi ve yararlı görüyoruz. Çalışmamız esas itibarıyla bir derleme ve sistematizasyon çabasıdır.

Özetle, bu çalışmanın ana ürünü, onaltıncı yüzyıl – 1927 süresini kapsayan bir dizi rakam, seri ve tablolardan oluşmaktadır. Bu sunuş yazısı dışındaki tüm yorumların, yani her tablonun altındaki notların genellikle kısa olmalarına, demografik ve istatistik tekniklerle ilgili bulunmasına, kullanılan temel veri ve kaynakların sunuşuyla da sınırlı kalmasına özen gösterilmiştir.

Kaynaklar ve dönemler

Kapsanacak dönem çok kabaca iki alt döneme ayrılabilir. Bunlardan ilki onaltıncı, onyedinci ve onsekizinci yüzyılları kapsayan alt dönem, diğeri de 1830'da başlayan “modern öncesi” alt dönemdir.

Bu ayırımı yapmamızın esas nedeni bu iki alt dönem arasında Osmanlı nüfusunun gelişme dinamiklerine ilişkin önemli farkların varlığı değildir. Bu tür bir kıstası oluşturmak zaten şimdilik mümkün değildir. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili Tarihsel Demografi araştırmalarının bugünkü durumu ve eldeki veriler buna izin vermez. Osmanlı İmparatorluğunun nüfusunun bütünsel ve kapsayıcı bir tarihini yazabilmek bizce henüz mümkün görünmüyor.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ayırım sadece kullanılacak temel *demografik veri türlerinin* niteliklerinin bu iki alt dönemde birbirlerinden çok farklı olmalarına dayanır. Bu farklılığı sözkonusu nüfus verilerinin hem toplanma ve yapım amaçlarında hem de kullanım yöntemlerinde görmek mümkündür.

a) *Onbeşinci, onaltıncı ve onyedinci yüzyıllara* ait nüfus verileri öncelikle Osmanlı yönetiminin fethedilen topraklarda dönem dönem yaptırdığı *tahrirlere* (sayım ve yazımlara) dayanır. Bu sayım ve yazımların toplandığı *tapu tahrir defterleri* bu dönemler için esas demografik malzemeyi oluşturur. Osmanlı'nın fütuhât devri kapandıktan sonra tımar sistemi bozulup vergilerin toplanması için farklı sistemlere geçilince bu tahrir defterleri düzenli bir biçimde tutulmaz olup ihmale uğramıştır. Dolayısıyla bu kaynaklarda onyedinci ve onsekizinci yüzyıllara ait çok büyük boşluklar vardır.

Ayrıca, bu onbeşinci ve onyedinci yüzyıl *tahrir*'leri öncelikli olarak bir nüfus sayımı olarak değil, birer arazi (tapu), nefer ve tarımsal gelir dökümü olarak düşünülmüşlerdi. Yani esas itibarıyla bugün anladığımız anlamda bir demografik amaç taşımıyorlardı. Bu *tahrir*'lerde sayım birimi tek tek kişilerin kendileri değildir; vergiye tabi tutulabilecek hanelerdir. Bu *tahrir*'ler bireyler hakkında da pek az bilgi verirler. Dolayısıyla bu veriler salt nüfus miktarını öğrenmek için kullanıldığında dikkatli olmak, toplam nüfusa ulaşmak için dolaylı tahmin yöntemleri kullanmak ve her hâl ü kârda doğrulukları bugün sınamamayacak bazı varsayımlar yapmak gerekmektedir. Bir diğer deyişle, onaltıncı ve onyedinci yüzyıllara ilişkin nüfus rakam ve serilerini güvenilirlik derecesi de genellikle çok yüksek olamayacaktır.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar için nüfus tahminleri, Ömer Lütfü Barkan başta olmak üzere birçok tarihçi ve nüfusbilimci tarafından yapılmıştır. Diğer yandan, bu *tahrir*'lerin birçoğu bugün artık Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yer almayan yörelere aittir. Derlememizin bu yüzyıllara ilişkin bölümünde Osmanlı'nın merkezi yörelerine ait mümkün olduğunca çok sayıda nüfus tahminini derleyip bunları karşılaştırılabilir hale getirmeye ve anlamlı bir biçimde sunabilmeye öncelik tanıyacağız.

b) *Tanzimat dönemi ve sonrasında* Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus sayımlarına ve nüfus verilerine daha modern bir bakış açısı yerleştirmeye başlamıştır. Bu dönemde nüfus sayımları artık vergi salmak, arazi dökümü yapmak ya da askere almak için değil, nüfusun miktarına, sosyal ve ekonomik niteliklerine ilişkin bilgi almak için yapılmaya başlanır.

İlk iki genel nüfus sayımının yapımına 1831 ve 1844 yıllarında başlanmıştır. Ancak bu ilk iki sayım da tamamlanamamış ve yarım kalmıştır. Bu iki sayımda yalnızca erkek nüfus sayıma tabi tutulmuştur. 1831 sayımının amaçlarından biri de 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra İmparatorluğun askerî potansiyelini ölçmek idi. Vergilendirme amacı da bu sayımda hâlâ ön plândadır. Sonuçları ise ancak kısmen ve sadece bazı yöreler için mevcuttur. 1844 sayımına gelince, bu sayımın orijinal belgeleri bile henüz bulunabilmiş değildir. 1866 yılında Tuna Vilâyeti Valisi Mithat Paşa tarafından bu vilayetlerde yaptırılan yerel bir nüfus sayımı da çağdaş nüfus sayımlarına yakın bazı özellikler taşır. Ayrıca, bu dönemde çok sayıda Avrupalı seyyah ve bilim adamı Osmanlı nüfusunu tahmin etmeye çalışmışlardır.

Geç Osmanlı döneminin kuşkusuz en anlamlı ve en önemli iki *tahrir-i nüfusu* (nüfus sayımı/yazımı) 1885 ve 1907 yıllarında yapılmış olanlardır. Tüm Osmanlı döneminin en ayrıntılı nüfus sayımları bunlardır. Nüfusun yaşa, cinsiyete, medeni duruma, etnik/dinsel cemaate, mesleğe, doğum yerine vs. göre dağılımlarını veren ilk ve son Osmanlı nüfus sayımları bunlardır. Bazı özellikleri dolayısıyla da bu iki sayımdan ve bunlara temel teşkil eden "*esas nüfus kayıt defterleri*"nden hareketle modern nüfusbilim yöntemleriyle doğurganlık, evlilik, ölümlülük vs. göstergeleri hesaplamak mümkündür. 1907 sayımıyla oluşturulan ve "*esas nüfus kayıt defterleri*" ile "*vukuat defterleri*" adı verilen defter türlerine dayanan nüfus kayıt sistemi, Türkiye'de bugün kullanılmakta olan nüfus kütüklerinin temelini oluşturur.

Cumhuriyet dönemiyle bağlantıyı sağlayacak olan işte bu iki sayımın verilerinin dökümü ve analizidir. Bu analizi kısmen (özellikle İstanbul kenti için) yapmaya başlamış bulunuyoruz. Ancak, bunları değerlendirmek için idari taksimatın sınırlarını homojenleştirmek ve temel verilerde sayım yöntemlerinden kaynaklanabilen bazı hataları düzeltmek yoluna da gitmek gerekmektedir.

c) Osmanlı nüfus istatistikleri içinde *İstanbul*'un özel bir yeri vardır. İstanbul bir İmparatorluk başkentidir. Asırlardır sürekli olarak göç alan bir kent niteliği taşımaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren kentin demografik örüntülerinin değişmeye başlaması da İstanbul'un temel özelliklerindendir.

Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da doğurganlığın hızla azalmaya başlaması ve evlenme yaşlarının (özellikle kadınlar için) tedricen yükselmesi İstanbul nüfus istatistiklerine özel bir önem kazandırır. Gerek Orta-Doğu'ya gerekse İslam ülkelerine baktığımızda, nüfusbilimcilerin "demografik geçiş" adını verdikleri bu sürece girmiş olan ilk kentin İstanbul olduğunu görürüz. Demografik göstergelerin bu "modernleşme" sürecinde İstanbul kenti gerek İmparatorluğu gerek Türkiye Cumhuriyetine, gerekse İslâm ülkelerine bir tür öncü teşkil etmiştir.

Nüfusbilimci olmayan birçok tarihçi gibi, çeşitli dönemlerde İstanbul'a gelmiş olan birçok Batılı seyyah da kentin nüfusunu çeşitli yöntemler kullanarak tahmin etmeye çalışmıştır. Bunun için, örneğin, İstanbul'un iâsesine veya çeşitli gıda maddeleri tüketimine ilişkin rakamları, ya da kentin yüzölçümü ve yerleşim yoğunluğu gibi göstergeleri kullanmaya çalışmışlardır. İstanbul'a ilişkin birçok araştırma ve seyahatnamede nüfus tahminlerine yer verilir ve en ayrıntılı nüfus tahminleri hep

İmparatorluk başkenti hakkında yapılır. Ondokuzuncu yüzyıl başlarına kadar İstanbul nüfusu hep Paris'le, Londra'yla, Berlin'le karşılaştırılmıştır. Ancak bu Avrupa kökenli tahminlerin büyük bir çoğunluğunun da somut hiçbir veriye ya da ipucuna dayanamayan, “olsa olsa” yöntemiyle yapılmış, güvenilirliği tam olmaktan çok uzak tahminler olduklarını gözden uzak tutmamak gerekiyor.

Bu çalışmada, İstanbul hakkında çeşitli veri ve tahminler bir araya getirilmekte ve geniş zaman serileriyle birlikte bazı demografik analiz sonuçları da sunulmaktadır. Son dönem Osmanlı nüfus sayımlarına dayanarak İstanbul'a ilişkin doğurganlık, evlenmeler ve ölümlülük analizleri tarafımızdan yapılmıştır.

Yaklaşım ve uyarılar

Bu çalışmada tablolar halinde sunduğumuz nüfus rakamlarının büyük çoğunluğu kesinlik taşıyan birer tesbit niteliğinde değildir. Bunları daha çok bir “*tahmin*” olarak görmek gerekir. Bunun böyle olduğunu hem tabloların başlıklarında, hem de tablonun altına bu tahminin yapıldığı yayını ya da kaynağı açıkça belirterek vurguladık. Kullandığımız yayın ya da kaynakların birçoğunda kullanılan temel verilerin niteliği veya tahmin yöntemlerinin teknik ayrıntıları açıkça belirtilmez. Her tablonun altında verilen notlarda bu boşlukları mümkün olduğunca doldurmaya çalıştık. “*tahmin*” ile “*icat*” arasındaki ince çizginin nereden geçtiği konusunu ise tarihçilerin yargısına bırakmayı tercih ettik.

Yukarıda belirttiğimiz ilke ışığında, derlenmiş ya da yayınlanmış nüfus tahmin ve rakamlarını oldukları gibi (fakat kaynaklarını, kökenlerini ve yöntemlerini de belirtmeyi hiçbir zaman ihmâl etmeden) vermek yolunu tercih ettik. Bu çalışmada “doğru”yu bulmaya çalışmaktan ziyade, zaten nisbeten az sayıdaki veri ve tahmini sistematik bir biçimde sunmaya yöneldik.

Hiçbir rakam veya tahmini doğrudan doğruya yargılama, eleştirme, düzeltme ya da değiştirme yoluna gitmedik. Konu onaltıncı veya ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı nüfus tahminleri olunca, “en doğrusunu” bulmak zaten olamaz. Örneğin, aynı kent ya da yöre için aynı yıla ya da döneme ilişkin birden fazla tahmin yapılmışsa bunlar arasında (bu farklı tahminler birbiriyle çelişse dahi) herhangi bir kesin tercih ya da öncelik belirtmekten kaçındık. Bunun yanı sıra, tahminlerin ve rakamların bizzat kendilerine ve kullanılan birincil kaynaklara başvurulmasını kolaylaştırmak amacıyla bu çalışmanın sonuna genişçe bir **kaynakça/bibliyografya** ekledik.

Bu çalışmada sunduğumuz veri, rakam ve tahminler birbirinden bağımsız *tablolar* biçiminde sunulmaktadır. Her tabloyu kendi içinde anlamlı bir bütün olarak tasarladık. Her tablonun altında verilen *notlar* da o tablonun tamamlayıcı bir parçası olarak görülmeli, o tablodan bağımsız olarak düşünülmemelidir. Öncelikle teknik nitelikte olmasına özen gösterdiğimiz bu notlar, ilgili tablodaki rakam ve tahminlerin tarihçi ya da sosyal bilimci gözüyle yorumu, eleştirisi, doğrulanması ya da sorgulanması olarak algılanmamalıdır. Bu *notların* (veya tabloların bizzat kendilerinin) biraraya gelmesiyle bir Osmanlı nüfusunun tarihinin oluşabileceği de katiyen sanılmamalıdır. Her tablonun altındaki *notlar* sadece teknik bir nitelik taşırlar,

tabloda kullanılan veri kaynaklarına ve tahmin yöntemlerine açıklık kazandırmayı, karşılaştırmaları kolaylaştırmayı amaçlarlar.

Belirttiğimiz gibi, Osmanlı İmparatorluğu nüfusunun bütünsel ve kapsayıcı bir tarihini yazabilmek, bugünkü bilgilerimizle, bizce henüz mümkün değildir. Bu çalışmadaki *tablolar* arasında görülebilecek kimi kronolojik ve coğrafi kopukluklar veya çelişkiler de bu geçici imkânsızlığın bir sonucudur. Kaldı ki, bu kadar geniş, bu denli büyük farklılık ve çeşitlilikler içeren, ömrü altı yüzyıla yayılmış ve coğrafi olarak da son derece değişken olan bu İmparatorluğun demografik tarihinin, yazılabilse dahi, anlamlı olup olamayacağı bizce kuşkuludur. Dolayısıyla, mevcut veri ve tahminlerin bu biçimde, yani sistematik bir *tablo*'lar ve tamamlayıcı *notlar* dizisi olarak sunulmasını geçici fakat aydınlatıcı bir çözüm olarak görmekteyiz.

Bu çalışmada önemli gördüğümüz bir diğer amaç da Osmanlı nüfus verileriyle Cumhuriyet dönemi rakamları arasında bağlantı ve devamlılık kurulmasına katkıda bulunabilmek, mümkün olduğunca karşılaştırma yapılabilmesini sağlamaktır. Bu konuda karşımıza iki ana metodolojik ve coğrafi sorun çıkmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı İmparatorluğu'nun genel idari taksimatıyla, ikinci de Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan yöreleriyle ilgilidir.

a) *Osmanlı İmparatorluğu'nun iç idari taksimatı* (bölümlemesi), bugünle karşılaştırılabilirlik açısından, çözümünü neredeyse imkânsız bir sorun olarak karşımıza çıkarmaktadır. Klasik Osmanlı döneminde (yani 15. ve 16. yüzyıllarda) Vilâyet ve Sancak sınırları görece olarak muğlâktır ve sıkça da kesin bir biçimde saptanmaları çok zordur.

Daha sonraki dönemler içinse, özellikle ondokuzuncu yüzyıldaki toprak kayıpları ve sınır tashihleriyle Tazminat reformlarının getirdiği birçok idari sınır değişikliği yüzünden, vilâyet ya da kaza (il ve ilçe) bazında nüfus hakkında uzun vadeli zaman serileri oluşturmak çözümü zor büyük bir problem oluşturmaktadır. Ayrıca, bu idari birimlerin nüfuslarını Türkiye Cumhuriyeti'nin İl ve İlçelerinin nüfusuyla karşılaştırmak da neredeyse olanaksızdır. Bu sürekli sınır değişiklikleri dolayısıyla, ve bazı istikrar dönemleri hariç, hem bir bütün olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun, hem de çeşitli vilâyetlerinin nüfusunun gelişim ve değişimini izlemek zorlaşmaktadır.

Bu bakımlardan, hem izlenmesi daha kolay ve dayandığı veriler genellikle daha ayrıntılı, hem bugünün perspektifiyle daha anlamlı olan, hem de diğer daha geniş coğrafi ve idari birimler gibi aşılması zor sınır sorunları yaratmayan *kent merkezleri* nüfusu rakam ve tahminlerine bu çalışmada daha büyük yer verdik. Bundan sadece büyük kentleri değil, genellikle vilâyet ve kaza merkezi olan tüm yerleşim yerlerini kastediyoruz. Ancak Osmanlı idari bölümlemesinin esasını teşkil eden Vilâyet, Sancak, Kaza ve Liva'ların bütünü için yapılmış nüfus tahminlerini ve sayım sonuçlarını da (özellikle ondokuzuncu yüzyıl için) vermeden edemezdik elbette. Ayrıca, bir adet Osmanlı idari haritasını da metne ekledik.

b) *Osmanlı'nın bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan toprakları* da, bu bağlamda, ayrı bir metodolojik sorun oluşturmaktadır. Biz bu konuda iki ayrı ilkeye bağlanmayı seçtik:

1) Bu yöre ve ülkelerin nüfuslarına ilişkin rakam ve tahminleri sadece bunların Osmanlı egemenliği altında bulundukları dönemler için verdik. Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan bazı kentlerin nüfuslarını ise Türkiye'ye yakınlıkları ve tarihsel açıdan önemleri ölçüsünde tablolarımıza dahil ettik. Örneğin, Halep, Şam ya da bazı Balkan ve Rumeli kentleri tablolarımızda nisbeten önemli bir yer işgal etmektedir. Sonuçta tablolarımıza Anadolu merkezli bir bakış açısının yansıdığı açıktır.

2) Bu coğrafi önceliklerin sonucu olarak bazı boşluklar doğabilecektir elbette. Bunları kısmen de olsa telafi etmek ve dileyen okuyucunun onlara ulaşabilmesini sağlamak amacıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndan erken dönemlerde ayrılmış ya da bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nden nisbeten uzak yöre ve ülkelerin nüfuslarına ilişkin bazı demografik kaynak, yayın ve çalışmaları da **Kaynakça**ya dahil etme yolunu seçtik.

Prof. Dr. Cem BEHAR

SUMMARY IN ENGLISH

This collection aims to present a picture of various population figures, statistics, estimates and demographic indicators as coherent as possible for various parts of the Ottoman Empire, from the 15th and 16th centuries to the first census of republic in 1927. A special attention was focused on the population of Istanbul. We have tried to bring together as many estimates and demographic data as possible and constitute significant and homogeneous tables and time series.

Most of the figures presented should be considered simply as estimates and approximations but not as accurate statistical data, unless otherwise indicated. This fact has been stressed throughout, both in the table headings and notes. These notes are always of a technical nature and are intended to shed light on the primary sources used and on the methodology involved in the computation of the figures presented. A **bibliography** of primary and secondary sources is appended to the list of tables.

Obtaining a reasonable degree of comparability with the late Ottoman and Republican data and censuses has been one of the main objects of this collection. This poses a number of methodological problems – those concerning the heterogeneity and variability of Ottoman administrative units and those pertaining to the lands of the Ottoman Empire which are not part of the Turkish Republic. The population of the better defined and stabler *urban centers* has therefore been emphasized throughout. As to the countries which were once a part of the Ottoman Empire, they have been taken into account only for the period that they were under the Ottoman domination. The result has probably been that the collection is rather focused on Anatolia and its immediate neighborhood.

The aim of this collection is not to present a global demographic history of the Ottoman Empire. It is, as yet, impossible to write such a history, given the present state of the art. And even if it could be written, assuming that the basic historical sources were sufficient, it is doubtful that a totalizing demographic history of such an immense, geographically variable and socially heterogeneous Empire that lasted for over six centuries could ever be coherent, meaningful, or even interesting. The following set of tables, therefore, each with its inseparable list of technical notes, should not be considered as a surrogate population history of the Ottoman empire, but only as a second-best solution, an ephemeral and symptomatic remedy to the above mentioned temporary impossibility.

TABLO LİSTESİ

LIST OF TABLES

Tablo	Sayfa	Tables	Page
1. 1 Osmanlı öncesi dönem için bazı nüfus tahminleri, 2. yüzyıl – 13. yüzyıl	3	1. 1 Some population estimates for the Pre-Ottoman period, 2 nd century – 13 th century	3
1. 2 Bazı Osmanlı vilayetlerinin nüfusu, 1520–1535	4	1. 2 Population of Ottoman vilayets in 1520–1535	4
1. 3 Bazı Osmanlı kentlerinin nüfusu, 16. yüzyıl	5	1. 3 The population of some Ottoman cities in the 16 th century	5
1. 4 Bazı Osmanlı kent merkezlerinde dinlere göre nüfus, 1520–1530	6	1. 4 The religious distribution of the population in Ottoman cities in 1520–1530 (number of <i>hanes</i>)	6
1. 5 Bazı Anadolu kent merkezleri için nüfus tahminleri, 16. yüzyılın ikinci yarısı	7	1. 5 Population estimates for some Anatolian cities in the second half of the 16 th century	7
1. 6 Bazı Osmanlı kent merkezleri nüfus tahminleri ve müslüman nüfus oranı, 16. yüzyıl ...	8	1. 6 Estimates for the total and Muslim population of some Ottoman cities in the 16 th century	8
1. 7 Bursa ve civarı için nüfus tahminleri, 17. yüzyıl	9	1. 7 Population estimates for <i>Bursa and its surroundings</i> in the 17 th century	9
1. 8 Çeşitli seyyahlara göre İzmir kent merkezi nüfus tahminleri, 17. yüzyıl – 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl	10	1. 8 Travelers' estimates of the population of <i>the city of İzmir</i> in the 17 th , 18 th and 19 th centuries	10
1. 9 Trabzon kenti nüfus tahminleri, 15. yüzyıl – 16. yüzyıl	11	1. 9 Estimates of the population of <i>the city of Trabzon</i> in the 15 th and 16 th centuries	11
1.10 Halep kenti nüfus tahminleri, 16. yüzyıl – 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl	12	1.10 Estimates of the population of <i>the city of Aleppo</i> in the 16 th , 17 th and 18 th centuries ..	12
1.11 Bayburt kenti nüfus tahminleri, 16. yüzyıl – 17. yüzyıl	13	1.11 Estimates of the population of <i>the city of Bayburt</i> in the 16 th and 17 th centuries	13
1.12 Mardin kenti ve Mardin sancığı nüfus tahminleri, 16. yüzyıl	14	1.12 Estimates of the population of <i>the city and the sancak of Mardin</i> in the 16 th century ..	14
1.13 Harput kenti için nüfus tahminleri, 16. yüzyıl	15	1.13 Estimates of the population of <i>the city of Harput</i> in the 16 th century	15

Tablo	Sayfa	Tables	Page
1.14 Anadolu'nun çeşitli kentleri için nüfus tahminleri, 16. yüzyıl – 17. yüzyıl	16	1.14 Estimates of the population of various Anatolian cities in the 16 th and 17 th centuries ..	16
1.15 Erzincan ve Kemah kent ve kazalarının nüfus tahminleri, 16. yüzyıl	17	1.15 Estimates of the population of the cities and districts of Erzincan and Kemah in the 16 th century	17
1.16 Ordu kazası nüfus tahminleri, 15. yüzyıl – 17. yüzyıl ...	18	1.16 Estimates of the population of the district of Ordu in the 15 th and 17 th centuries	18
2. 1 Osmanlı İmparatorluğu'nun tümü için bazı nüfus tahminleri, 18. yüzyıl sonu – 19. yüzyıl başı	21	2. 1 Some population estimates for the Ottoman Empire as a whole at the end of the 18 th and the beginning of the 19 th centuries	21
2. 2 Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümü için nüfus tahminleri, 19. yüzyıl başı	22	2. 2 Estimates for the population of the European part of the Ottoman Empire in the beginning of the 19 th century ...	22
2. 3 1831 nüfus sayımına göre Osmanlı erkek nüfusu	23	2. 3 Ottoman male population according to the 1831 census	23
2. 4 1831 sayımına göre bazı Osmanlı kentleri için nüfus tahminleri	25	2. 4 The population of some Ottoman cities according to the 1831 census	25
2. 5 1844 sayımında Osmanlı nüfusu	26	2. 5 Ottoman population in 1844 census	26
2. 6 Bazı Osmanlı kent merkezlerinin nüfus tahminleri, 1844	27	2. 6 Uhicini's estimates of the population of some Ottoman cities in 1844	27
2. 7 Osmanlı nüfusunun etnik/dinsel bileşimi, 1844	28	2. 7 The ethnic/religious distribution of the Ottoman population in 1844	28
2. 8 Osmanlı nüfusu, 1867	29	2. 8 The population of the Ottoman Empire in 1867	29
2. 9 Beyrut, Şam ve Halep kentleri nüfus tahminleri (I), 18. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	30	2. 9 Estimates of the populations of <i>Beirut</i> , <i>Damascus</i> and <i>Aleppo</i> in the 18 th and the beginning of the 20 th centuries (I)	30
2.10 Beyrut, Şam ve Halep kentleri nüfus tahminleri (II), 18. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	31	2.10 Estimates of the populations of <i>Beirut</i> , <i>Damascus</i> and <i>Aleppo</i> in the 18 th and the beginning of the 20 th centuries (II)	31
2.11 Tuna vilayetinin bazı kentleri için nüfus tahminleri, 1866	32	2.11 Estimates of the population of cities of the <i>Danubian province</i> in 1866	32

Tablo	Sayfa	Tables	Page
2.12 Bazı Osmanlı kentleri için nüfus tahminleri, 19. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	33	2.12 Estimates of the population of some Ottoman cities in the 19 th and the beginning of the 20 th century	33
2.13 Ankara kenti için nüfus tahminleri, 18. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	34	2.13 Estimates of the population of <i>Ankara</i> in the 18 th and the beginning of the 20 th century ..	34
2.14 Bursa kenti nüfus tahminleri, 19. yüzyıl – 20. yüzyıl	35	2.14 Estimates of the population of <i>Bursa</i> in the 19 th and the beginning of the 20 th century ..	35
2.15 Trabzon kenti için çeşitli nüfus tahminleri, 19. yüzyıl – 20. yüzyıl başı	36	2.15 Estimates of the population of <i>Trabzon</i> at the end of the 19 th and the beginning of the 20 th century	36
2.16 Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümü için nüfus tahminleri, 1864–1877	37	2.16 Estimates of the population of the European part of the Ottoman Empire in 1864–1877	37
2.17 Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus tahmini, 1872–1874 ..	38	2.17 Ritter's estimate of the population of the Empire in 1872–1874	38
2.18 Cinsiyete ve cemaatlere göre 1881–1893 nüfus sayımında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu	39	2.18 The Ottoman population in the 1881 – 1893 censuses (distribution by sex and religious community)	39
2.19 Bazı Osmanlı vilayet, sancak ve kaza merkezleri nüfus tahminleri, 1890	43	2.19 The population of some Ottoman <i>province and district centers</i> , 1890	43
2.20 Etnik/dinsel cemaatlere göre resmi Osmanlı istatistiklerindeki Osmanlı nüfusu, 19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başı ..	46	2.20 The ethnic/religious distribution of the Ottoman population at the end of the 19 th century according to official statistics	46
2.21 Vilayetlere göre resmi Osmanlı istatistiklerindeki Osmanlı nüfusu, 19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başı	47	2.21 Population of Ottoman provinces at the end of the 19 th century and the beginning of the 20 th century according to official statistics	47
2.22 Resmi Osmanlı istatistiklerine göre nüfusun artışı, 1884–1897	49	2.22 Growth of the Ottoman population between 1884 and 1897 according to official statistics	49

Tablo	Sayfa	Tables	Page
2.23 Dinsel/etnik cemaatlere göre Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunun tahmini, 1897 ...	50	2.23 Estimates of the distribution of the Ottoman population according to ethnic/religious communities	50
2.24 Resmi rakamlara göre Osmanlı İmparatorluğu'na gelen göçmenler, 1876-1895 ...	51	2.24 Immigrants to the Ottoman Empire in the 1876-1895 period according to official statistics	51
2.25 Resmi istatistiklere göre Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet eden yabancı uyrukluların coğrafi dağılımı, 1897	52	2.25 Geographical distribution of foreign citizens in 1897	52
2.26 Resmi istatistiklere göre yabancı ülkelerde ikamet eden Osmanlı uyruklular, 1895-1896	53	2.26 Ottoman citizens residing in foreign countries in 1895-1896 according to the official statistics	53
2.27 Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bölümü için nüfus tahminleri, 1911	54	2.27 Estimates of the population of the European part of the Ottoman Empire in 1911 ...	54
2.28 Cinsiyete ve dinsel/etnik cemaatlere göre 1905-1906 nüfus sayımında Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu	55	2.28 The Ottoman population in the 1905-1906 census (distribution by sex and ethnic/religious community)	55
3. 1 İngiliz dışişleri raporlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya kıtasındaki nüfusunun tahmini, 1919	61	3. 1 The population of the Asian part of the Ottoman Empire in 1919 according to British consular reports	61
3. 2 Osmanlı İmparatorluğu'na ve Türkiye Cumhuriyeti'ne gelen Balkan göçmenleri, 1912-1927	62	3. 2 Immigrants from the Balkans that came to the Ottoman Empire and to Turkey, 1912-1927	62
3. 3 Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı illerinde göçmen nüfus, toplam nüfus ve göçmen nüfusun toplam il nüfusuna oranı, 1927	63	3. 3 Immigrants, total population and proportion of immigrants in various Turkish provinces in 1927	63
3. 4 Bazı kentlerde gayrimüslim nüfus oranları, 19. yüzyıl sonu - 1927	64	3. 4 Proportion of non-muslims in some cities at the end of the 19 th century and in 1927 .	64
3. 5 Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde kalan nüfusunun tahminleri (Hatay hariç), 1884-1927	65	3. 5 Estimates of the Ottoman population within the limits of the present day Turkish Republic (except Hatay), 1884 - 1927	65

Tablo	Sayfa	Tables	Page
3. 6 Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı temel demografik göstergelerinin tahmini, 1923-1927	66	3. 6 Estimates of some basic demographic indices of Turkish Republic in 1923 and 1927 ..	66
4. 1 İstanbul nüfusu hakkında yapılmış bazı tahminler, 15. yüzyıl - 16. yüzyıl	69	4. 1 Estimates of the population of Istanbul in the 15 th and 16 th centuries	69
4. 2 İstanbul nüfusu hakkında yapılmış bazı tahminler, 17. yüzyıl - 18. yüzyıl	70	4. 2 Estimates of the population of Istanbul in the 17 th and 18 th centuries	70
4. 3 Osmanlı nüfus sayımlarına göre İstanbul'un nüfusu, 19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı	71	4. 3 The population of Istanbul in the 19 th and the beginning of the 20 th century according to Ottoman censuses	71
4. 4 Anadolu yakası belediye daireleri ve bazı kazalara göre İstanbul'un nüfusu, 1894	72	4. 4 The population of some of Istanbul's districts on the Asian side	72
4. 5 Osmanlı nüfus sayımlarına göre İstanbul'da müslim ve gayrimüslim nüfus oranı, 19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı	73	4. 5 The muslim and non-muslim population of Istanbul in the 19 th and the beginning of the 20 th centuries according to Ottoman censuses	73
4. 6 Osmanlı nüfus sayımlarında dinsel/etnik cemaatlerin İstanbul'un nüfusundaki oranı, 19. yüzyıl - 20. yüzyıl başı	74	4. 6 The ethnic and religious distribution of the Istanbul population in the 19 th and the beginning of the 20 th centuries according to Ottoman censuses	74
4. 7 Belediye dairelerine göre 1885 nüfus sayımında İstanbul'un nüfusu	75	4. 7 The Istanbul population and its distribution to municipalities in 1885	75
4. 8 Dinsel/etnik cemaatlere ve doğum yerlerine göre 1885 nüfus sayımında İstanbul'un nüfusu	76	4. 8 The Istanbul population in 1885 (birthplaces and ethnic/religious communities) ..	76
4. 9 Meslek grubuna göre dinsel/etnik cemaatlerin İstanbul'un nüfusundaki oranı, 1885 nüfus sayımı	77	4. 9 The ethnic/religious proportion of Istanbul by occupation in 1885 census	77
4.10 Bazı resmi Osmanlı yayınlarına göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken İstanbul'un nüfusunun tahminleri, 1885-1935	78	4.10 Estimates of the Istanbul population according to Ottoman official publications through Ottoman to Republic, 1885 - 1935	78

Tablo	<u>Sayfa</u>	Tables	<u>Page</u>
4.11 Bazı Avrupa ve Amerika yayınlarına göre İstanbul nüfusunun tahminleri, 19. yüzyıl – Cumhuriyet öncesi	79	4.11 Estimates of the population of pre-republican Istanbul according to European and American sources, 19 th century and before Republic ...	79
4.12 İstanbul'da doğurganlık göstergeleri, 1885–1907	80	4.12 Fertility indices of Istanbul in 1885 and 1907	80
4.13 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçerken İstanbul'da ortalama evlenme yaşları, 1906–1940	81	4.13 Mean age at marriage in Istanbul through Ottoman to Republic 1906–1940	81
4.14 İstanbul kenti için bazı demografik göstergeler, 1907	82	4.14 Some demographic indicators for the city of Istanbul in 1907	82
4.15 İstanbul'da yetişkinler için yaşam tablosu değerleri, 19. yüzyılın ikinci yarısı	83	4.15 Adult life-table for Istanbul in the second half of the 19 th century	83